

Venäjän murros Karjalassa: tapaus Pitkäranta

Tässä puheenvuorossa lähtökohdaksi valittu mikro- ja makrotason sosiohistoriallinen tarkastelutapa pyrkii valottamaan poliittisen ja taloudellisen murroksen heijastumista ihmisten elämään ja hyvinvointiin. Minulle hoitotieteilijänä tämä näkökulma avartaa näkemystä yhteiskunnallisten tekijöiden ja terveyden välisistä yhteyksistä. Perustan esitykseni Pitkärannan kaupunkiin liittyviin kokemuksiini, yhdeksäsluokkalaisten ja koulujen henkilökuntaan kuuluvien haastatteluihin sekä tutkimuskirjallisuuteen, joka käsittelee pääsääntöisesti koko Venäjää.

Venäjän murros on näkynyt kaikilla elämän alueilla. Ruohonjuuritasolla se on vaikuttanut perheiden taloudellisen toimeentulon edellytyksiin, kun kannattamattomia tuotantolaitoksia on suljettu ja yksityistämisprosessi on aiheuttanut uutta luokkajakoa väestön keskuudessa. Poliittinen ja taloudellinen muutosprosessi on tuonut mukanaan myös perheen uusintamistehtävään liittyviä uudenlaisia vaatimuksia. Kasvatusvastuu on siirtynyt yhteiskunnalta perheille samaan aikaan kun monet, erityisesti syrjäseuduilla asuvat, ovat joutuneet kamppailemaan työttömyyden mukanaan tuomien taloudellisten vaikeuksien kanssa. Yhteiskunnallista murrosta on seurannut

myös arvojen ja kulttuurisen ilmapiirin murros. Itsemääräämisoikeutta korostavissa ja Venäjällä usein ääri-individualistisissa näkemyksissä on korostettu ihmisen kykyä tehdä omat valintansa ilman valtion taholta tulevaa sosiaalista tai poliittista painostusta.

Yksilön vapautta korostavan ilmapiirin kielteisiä seurauksia on arvojen koveneminen, jolloin yksilön epäonnistumista pidetään pääsääntöisesti hänen omana syynään. Lasten nähdään olevan lähes yksinomaan vanhempiensa vastuulla, eikä yhteiskunnalla oleteta olevan velvollisuuksia sen enempää kuin mahdollisuuksiaakaan huolehtia huonossa asemassa olevien perheiden ja heidän lastensa hyvinvoinnista. Sosiaalipolitiikan käsitteistö liitetään helposti vanhaan valtaan, jolloin sosiaalisia ongelmia pohtivalle yhteiskunnalliselle keskustelulle ei ole välttämättä edes välineitä.

Huomioita Pitkärannasta vuosilta 1995 ja 2001

Venäjän talouselämän suurten murrosten pyörteissä menestyjiä ovat olleet ne, jotka ovat onnistuneet työllistämään itsensä siviiliammattien parissa. Niillä, jotka ovat jääneet valtion palvelukseen ns. budjettialoista riippuvaisiksi (opettajat, lääkärit, sai-

raanhoitajat, miliisit, aseeteollisuuden ja armeijan palveluksessa olevat, kulttuurialan ammattilaiset jne.), on mennyt huonommin. Murroksen jälkeisessä taloudellisessa tilanteessa Venäjällä ei ole ollut kykyä järjestää toimivaa verotusta. Verotulojen puutteessa työntekijöiden palkkasaatavat ovat olleet usein kuukausiakin myöhässä. Työntekijät ovat silti pysytelleet suhteellisen hyvin työpaikoillaan, vaikkakin paikallisia lakkotaisteluja ja mielenosoituksia on nähty myös Venäjän Karjalassa. Varsinaisesta henkilökunta- tai työvoimapulasta, opettajapulaa lukuun ottamatta, ei Pitkärannassa ole tietoa.

Pitkärannan piirissä, joka sijaitsee Sortavalan ja Aunuksen välisellä Laatokan rantavyöhykkeellä, on suunnilleen 28 000 asukasta. Valtaosa heistä asuu Pitkärannan kaupungissa. Kaupunki on arkkitehtuuriltaan paljolti neuvostotyypinen Pitkärannan selluloosatehtaan ympärille muodostunut taajama. Kuten muualkin Venäjällä, työpaikat on haluttu pitää, sillä ne ovat tarjonneet usein muitakin hyvinvointipalveluita rahapalkan lisäksi. Ne ovat perinteiseen neuvostotapaan toimineet hyödykkeiden ja hyvinvointipalveluiden jakelukana vina, joskin tämä käytäntö on murenemassa. Kaikkein surkeimpaan asemaan ovat Pitkärannas-

sakin joutuneet työelämän ulkopuolelle jääneet, sairaat, alkoholistivanhempien lapset ja eläkeläiset.

Omina kokemuksinani Pitkärannasta, vuodelta 1995, muistan vanhuksat ja alkoholistit, jotka etsivät ruokaa roskien seasta. Muistan myös yhdeksäsluokkalaisen pojan, jolla ei huhtikuun loskasäässä ollut sukkaa lenkka-reissaan. Hän yritti terveystarkastustilanteessa piilotella asiaa riisumalla kenkensä muilta salaa ettei joutuisi noloon tilanteeseen kavereidensa edessä. Pitkärannassa monet työpaikat olivat joutuneet 1990-luvun puolivälin tienoilla lopettamaan toimintansa, joten perheillä ei ollut riittävästi rahaa toimeentuloon. Haastattelemani yhdeksäsluokkalaiset olivat hyvin selvillä alueensa taloudellisista vaikeuksista ja sen heijastuksista perheiden elämään. Perheessä, jossa toinen vanhemmista oli joutunut työttömäksi, oli jouduttu tinkimään myös ravinnosta. Yhdeksäsluokkalainen poika kuvasi tilannetta siten, ettei hänen perheellään ollut rahaa ostaa hedelmiä eikä ylimääräisiä herkkuja. Vihanekset ja marjat kasvatettiin omassa puutarhassa.

Pitkärantalaisella opettajalla saattoi tuolloin olla oma lehmä, ja lääkäri kiiruhti työpäivän päätteeksi omalle maapalstalleen – huolehtiakseen perheensä talvi-kuukausien toimeentulosta. Ihan tavallista oli kasvattaa vihanneksia kotioiloissa ja pitää kanoja tai sikoja kerrostalon parvekkeella. Kesäksi ne sitten siirrettiin omille maapalstoille, datsoille.

Nuoret ja koulujen haastateltavat kuvasivat avoimesti ympäristönsä näkemäänsä perheiden työttömyyttä ja alkoholiongelmia. He kertoivat, että erityisen vaikeaan asemaan olivat joutuneet syystä tai toisesta murros-vuosina köyhtyneiden perheiden lapset. Juuri lapsilla oli hygienian ja ravitsemuksen puutteellisu-

suuteen sekä oppimiseen liittyviä eriaisteisia ongelmia. Piirisairaalan toimintavaikeuksia lisäsivät lääkkeiden ja tarvikkeiden puute sekä huonot kommunikointiyhteydet, mikä näkyi myös Pitkärannassa. Riippuvuus ulkopuolisesta avusta näyttäytyi mm. vaikeuksina turvata potilaiden lääkehoitoa.

Kun näin jälkikäteen tulkitseen tekemäämme Venäjä-yhteistyötä, näen siinä piirteitä epätasa-arvoisesta ”kolonialistisesta” yhteistyösuhteesta. Lännestä tuleva materiaallinen hyvä otetaan Venäjän Karjalassa mielellään vastaan, mutta usein oman ylpeyden kustannuksella. Yhteistyötä ovat tekemässä myös ihmiset, joilla ei ole aina kykyä eikä ehkä halua-kaan kyseenalaistaa oman toimintansa perusteita. Käytännön toiminta saattaa olla myös ristiriidassa sitä rahoittavien tahojen päämäärien kanssa. Sairaalaan vietävät laitteet ja hoitovälineet ovat Pitkärannassa tulleet kyllä tarpeeseen, ja esim. keskoshoitokaappien saaminen on jopa pelastanut monen pienen ihmisen elämän ja estänyt mahdolliselta vammautumiselta. Pitkärannan piirisairaalan lääkärit ja koko henkilökunta ovat toimineet vaikeissa oloissa esimerkiksi – keräämällä vastasyntyneille ”äitiysavustuspakkauksia”, hoitamalla potilaiden ruokahuoltoon oman sairaalaleipomon ja keittiön avulla sekä osallistumalla aktiivisesti myös Suomen ja Venäjän rajat ylittävään koulutus- ja hyväntekeväisyystyöhön.

Tietotaidon vaihtamiseen liittyvä kansainvälinen yhteistyö sosiaali- ja terveydenhuollon infrastruktuurien kehittämiseksi, yhteiset koulutustilaisuudet ja esim. Pitkärannan väestön terveyden peruskartoitukset ovat mielestäni esimerkkejä onnistuneesta yhteistyöstä silloin, kun se tapahtuu toista osapuolta kunnioittaen ja kuunnellen. Sen sijaan

esim. vanhojen jääkaappien ja autojen viennin näen enemmänkin ympäristökatastrofina. Näiden tilalle tarvitaan toimia, joiden avulla kehitetään ja lisätään väestön omaa eri alojen korkeaa asiantuntemusta ja kulttuuria (esim. vaikkapa marjastus, sienestys ja vihannesten maitohapposäilytys). Kertakäyttötutotteiden, vanhojen autojen ja autonosien sekä muun, lähinnä ongelmajätteeksi luokitellun romun vieminen maahan, jossa jätehuolto ei ole organisoitu, on suoranainen ympäristörikos. Se, ettei kertakäyttökulttuuria ole vielä omakuttu, on Venäjällä tärkeä vahvuus, jota tulisi osata hyödyntää eikä edesauttaa jätevuorien kasvua. Kansainvälisessä yhteistyössä asettaisinkin etusijalle ympäristötietoisuuden lisäämisen ja siihen liittyvien teknologia-innovaatioiden kehittämisen yhdessä paikallisten asiantuntijoiden kanssa.

Vuoden 2001 havaintojeni perusteella Pitkärannassa oli menety viidessä vuodessa monessa asiassa eteenpäin. Katukuva oli siistiytynyt ja kaupungin suurimman työnantajan, selluloosatehtaan, kerrottiin toimivan taas häiriöttä. Pitkärannan selluloosatehtaan omistaja oli vaihtunut, selluloosa teki kauppansa ja tuolloin ruokailimekin uuden johtajan omistamassa ravintolassa. Aiemmin olin saanut tietoja tehtaan seisokeista ja toistuvista sähkökatkoista. Taustalla oli myös se tosiseikka, ettei kaupungilla ollut aina varaa maksaa sähköstä tehtaalle. Esimerkiksi kouluissa oli useaan otteeseen palattu. Erittäin kylmää Pitkärannan tapaisissa pikkukaupungeissa ja kylissä on ollut vuodenvaihteessa 2002–2003, jolloin koko Venäjän Karjala kärsi sydäntalven ajan ennätysellisistä -30-40 asteen pakkasista. Tällaisessa hätätilanteessa ymmärtää myös Suomes-ta toimitetun vaateavun ja vaik-

kapa rajan yli rahdattavien lämpöpattereiden merkityksen.

Edellinen kuvaa hyvin taloudellisten ja poliittisten tekijöiden keskeisyyttä ihmisten hyvinvoinnille. Sekasortoisessa tilanteessa oleva talous, investointien puute, tehtaiden seisokit, työttömyys ja vasta ensi askeleita ottava sosiaalipoliittikka ovat joltaneet Karjalan tasavallassakin välillä kaotettuihin tilanteeseen kaikilla yhteiskuntaelämän alueilla. Työttömyyden ja siihen liittyvän syrjäytymisen myötä syntyneisiin sosiaalisiin ongelmiin ei ole kyetty puuttumaan.

Kansalaisaktiivisuutta köyhyysrajalla

Venäjällä nuorten terveyttä vahingoittavien tekijöiden yhteys yhteiskunnassa vallitseviin olosuhteisiin on selkeästi havaittavissa. Taloudellisen murroksen ollessa nopeinta vuosina 1992-1995 jopa 10-15 -vuotiaiden moskovalaisnuorten ravitsemustilan on todettu olevan huono. Valtaosalla nuorista erityisesti riboflaviinin ja kalsiumin saanti ravinnosta on ollut riittämätöntä. Huumeiden käytön yleistymisen ja tartuntatautiin lisääntyminen nuorison keskuudessa muodostavat pelottavan uhkakuvan Venäjällä. Suoensisäisesti käytettävien huumeiden käytön myötä HIV-infektiot ovat kääntyneet jyrkkään nousuun. Edellä mainittujen kielteisten kehityskulkujen kääntämisessä myönteiseen suuntaan ovat koulut avainasemassa. Keskeisiä haasteita nuorten hyvinvoinnin edistämässä ovat terveyttä tukeva opetus suunnitelma ja niin kutsuttu terveyden lukutaito, nuoren sosiaalisten taitojen vahvistaminen ja kyky vastustaa toveripaineita sekä koulu yhteisöjen kehittäminen.

Myös Pitkärannassa on ollut Venäjän Karjalan mitassa pelottavan suuri huumeongelma, johon

on puuttunut viime vuosina kaupungissa aktiivisesti toimiva Aino-naisjärjestö. Ainot ovat hakeneet esimerkkiä Kuopion Martta-toiminnasta, ja liikkeessä on ollut mukana aivan tavallisia perheenäitejä, mutta myös opettajia ja lääkäreitä. Juuri Aino-äitien sekä koulu- ja terveydenhoitoviranomaisten yhteistoimin on saatu aikaan myös näkyviä tuloksia Pitkärannan huumenuorten auttamisessa. Tervettä kansalaistoimintaa edustavat Pitkärannassa myös mm. mies- ja naisölkkääjiä yhdistävä Jänis-juoksijoiden klubi sekä kulttuuritalon kerhoissa kokoontuvat lasten ja nuorten harrastuspiirit.

2000-luvun alussa noin 40% Venäjän väestöstä on arvioitu elävän virallisen köyhyysrajan alapuolella ja vain 20-23% väestöstä on sanottu hyötynneen vuoden 1991 jälkeisistä talousuudistuksista. Venäläiselle köyhyydelle on luonteenomaista se, että työllisyys ja koulutus eivät kumpikaan välttämättä suojaa siltä. Naisvaltainen kulttuuriala, jolla toimii hyvinkin korkeasti koulutettua venäläistä intelligentsijaa, on ollut jatkuvien leikkausten kohteena. Tämä on näkynyt esim. Pitkärannan kulttuuritalon toiminnan vaikeutumisenä, erilaisen kerhotoiminnan ja muiden aktiiviteettien vähenemisenä. Toisaalta myös kulttuurialan, opettaja- ja lääkärikunnan palkat jäävät Pitkärannassakin kauaksi tehtaan työläisten kuukausiansioista. Yhden huoltajan perheissä kärsitään usein suoranaista puutetta.

Yhteiskunnan polarisoituminen on Venäjälläkin yhteydessä myös rikollisuuden ja epäsosiaalisen käyttäytymisen kuten huumeidenkäytön ja prostituution lisääntymiseen. Murroksen myötä ns. neuvostokansalaisen idea on menettänyt merkityksensä eikä vanhoja sukupolvia enää kunnioiteta samassa määrin kuin neuvostoaikana. Myös venäläi-

sellä maaseudulla eletään uusien auktoriteettien etsimisen aikaa. Kulttuurin ja arvojen murrokseen liittyvä oman – joskus uudenkin – identiteetin haeskelu on osaltaan saattanut johtaa väkivallan ja levottomuuden lisääntymiseen yhteiskunnassa. Vakava haaste on myös venäläisen järjestö- ja kansalaistoiminnan vähäisyys: kansalaisyhteiskunta, josta on veikkailtu joskus myös uutta Venäjän ideaa, on yhä lapsenkengissä joskin erilaista orastavaa yksittäistä toimeliaisuutta on havaittavissa myös Pitkärannan katukuvassa.

Venäläiselle sosiaaliturvavalmalle on nykyisin luonteenomaista paitsi varsinaisen sosiaalisen sektorin ja yhteiskunnan turvaverkkojen puuttuminen, myös nojautuminen hyväntekeväisyystyöhön. Hätäapu ja hyväntekeväisyys ovat yhä monissa suomalais-venäläisissä rajaseudun projekteissa avainsanoja, mutta projekteissa on myös toiminnallisuuden ja rajoja ylittävän kansainvälistymisen ituja. Valtion kyvyttömyys kerätä verotuloja on muokannut hyväntekeväisyystyön ja kehitteillä olevan sosiaaliturvan roolia hengissä selviytymisen ja sosiaalisen vakauden säilyttäjänä. Keskeisiä sosiaalisen sektorin tavoitteita Venäjällä ovatkin monen tutkijan mielestä tulopoliittikka ja tulojen tasaisemman jakautumisen tukeminen, aktiivinen työmarkkinapolitiikka, sosiaalisten turvaverkkojen luominen ja yksityisten vakuutusjärjestelmien kytkeminen edellisiin.

Tämän päivän Venäjällä ollaan jouduttu valintatilanteeseen, jossa on päätettävä, jatketaanko siirtymäkauden reformeja vanhoin vai uusien lähestymistavoin. Hyväksytäänkö ”ryöstökapitalismiksi” nimetyn venäläisen markkinatalouden kovuuksa ja tehokkuusajattelu vai merkitseekö jotakin myös väestön sosiaalinen turvallisuus? Jatketaanko uuden

talousjärjestelmän pystyttämistä puuttumatta sen seurauksena syntyvään väestön polarisoitumiseen, suoranaiseen syrjäytymiseen ja yhteiskunnallisiin jännit-

teisiin? Venäjän Karjalan maaseudun ja pikkukaupunkien jatkuva autoituminen, työttömien ja vanhenevan väestön pysyvä köyhyysloukku voivat olla eräs va-

kava seuraus, ellei uusi sosiaali- ja työmarkkinapolitiikka ala tuottaa tulosta myös Venäjän syrjäseuduilla.

Ulla Kempainen

Kaksi kommenttia

IDäntutkimus-lehden numeron 1/2003 pääkirjoituksessa "Venäjän ja Euroopan välissä" Markku Kangaspuro tekee lyhyen yhteenvetöön Baltian maiden geopolitiittisesta asemasta historian eri vaiheissa ja kirjaa tämän päivän ongelmia. Katsaus on tiiviyydessään ansiokas, mutta sisältää kaksi kyseenalaista kohtaa.

Kangaspuron mukaan "kun Venäjä aloitti 1870-luvun jälkimäisellä puoliskolla Baltian venäläistämisen, sen taustalla oli yhdistyneen Saksan pelko. Baltian maita hallinneet saksalaisaatelit muuttuivat Venäjän silmissä epäluotettaviksi, mahdolliseksi Saksan viidennekseksi kolonnaksi."

Tämä on ainakin minulle uusi tulkinta, jollaiseen en ole aikaisemmin törmännyt, ja epäilenkin, että se perustuu tietoihin siitä, mitä myöhemmin tapahtui, mutta ei kenties lainkaan vastaa tuon ajan todellisuutta. Minun tietääkseni Baltian aateliset olivat Tsaarin Venäjän keskeistä virkaeliittiä, eikä Saksa tuohon aikaan milään tavoin määrännyt Venäjän Baltian politiikkaa. Venäläistämispolitiikka oli ymmärtääkseni enemmänkin taloudellisen kehityksen seuraus, kuin määrätietoista kansallisuuspolitiikkaa, jollaista ei tietoisesti suuremmin 1800-luvulla harjoitettu. Ei edes 1980-luvulla Viroa pyritty venäläistämään kansallisista syistä,

vaan taloudellisista. Voin tietenkin olla väärässäkin, mutta purematta en niele Kangaspuron tulkintaa.

Gorbatšovin rooli Baltian maiden itsenäistymiskehityksessä on kirjattu sinänsä oikein, mutta tärkein on jätetty sanomatta, ja se vääristää koko kuvauksen. Perestroika avasi Baltian maille mahdollisuuksia, mutta missään vaiheessa Gorbatšovin pyrkimyksenä tai tavoitteena ei ollut näiden maiden itsenäistyminen tai irtaantuminen Neuvostoliitosta, pikemminkin päin vastoin. Ratkaisevampaa Baltian maiden itsenäistymiselle kuin Gorbatšovin perestroika oli Gorbatšovin ja Jeltsinin välinen valtataistelu. Tuskin Jeltsinkään erityisesti Baltian maiden itsenäistymistä sinällään kannatti, mutta valtataistelussa Gorbatšovia vastaan hänen pirtaansa sopi hyvin se, että Neuvostoliitto, jota Gorbatšov johti, hajoaa, ja Venäjä, jota Jeltsin johti, ottaa sen aseman. Tähän skenaarioon taas Baltian maiden irtaantuminen sopi hyvin. Latvialaiset ystäväni ovat minulle kertoneet, että kesällä 1991 he saivat nimenomaisen ilmoituksen Jeltsinin leiristä, että tämä tukee heidän itsenäistymispyrkimyksiään. Ilman sellaista tukea Baltiassa tuskin olisi uskallettu ryhtyä avoimesti uhmaamaan Gorbatšovia ja hänen Omon-joukkojaan ja kääntäytymään itsenäistymisen

tielle.

Olen joskus pohtinut sitä, että jos Neuvostoliitossa ei olisi sattunut 90-luvun alussa olemaan tällaista poliittista valtataistelua kuin mitä oli Gorbatšovin ja Jeltsinin välillä, Baltian maiden kohtalo olisi voinut olla kokonaan toinen ja kenties samanlainen kuin Bosnian, niin että esimerkiksi Riian kaduilla olisi käyty verisiä taisteluja. Pienestä se on usein kiinni.

Juuso Salokoski

Nationalismi oli 1800-luvun Euroopan ehkä suurin poliittinen voima. Kansallisvaltioiden synty ja Saksan yhdistyminen 1871 mullistivat Euroopan poliittisen kartan. Puolan kapina 1863-64 merkitsi käännettä myös tsaarien politiikassa. Venäjä ei enää voinut tukeutua vanhaan tapaan paikalliseen eliittiin, kansallisuusaatteen omaksuneeseen puolalaiseen maa-aatelistöön, vaan ryhtyi etsimään tukea talonpoikaistolta aatelistöä vastaan.

Vaikka Baltian saksalaisaatelisto olikin ehkä yksi tsaarille – ei Venäjälle – lojaaleimmista vähemmistökansojen eliiteistä, tapahtui Venäjän Baltian politiikassa Saksan yhdistymisen jälkeen samansuuntainen käänne kuin Puolassa, Suomessa ja Ukrainassa. Samasta syystä kuin tsaarin hovissa pidettiin Suomen ruot-